

A kurd mozgalom és az Észak-szíriai Demokratikus Föderáció

Alternatíva a (nemzet)állami modellel szemben?

A kurdok, akik a világ legnépesebb, önálló állammal nem rendelkező nemzete, az Iránt, Irakot, Szíriát és Törökországot magában foglaló közel-keleti politikai térbe illeszkednek s állnak kölcsönhatásban egymással.¹ A törökországi kurdokat, akik a *Kurdisztáni Munkáspártot* (PKK) és bebörtönzött vezetője, Abdullah Öcalan politikai eszméit követik, a török politikai vezetés mint terrorszervezetet támogatókat tartja számon. Törökországban a PKK-n kívül a két fő „legális”² kurd(barát) párt, a *Népek Demokratikus Pártja* (HDP)³ és a HDP „testvérpártjának” tartott *Demokrata Régiók Pártja* (DBP). Tisztségviselőik és tagjaik közül sokan jelenleg börtönben vannak. Az Iránban élő kurdok, akik a *Komala Pártot* (KŞZK), az *Iráni Kurdisztán Demokratikus Pártját* (PDKI), és a *Kurdisztáni Szabad Élet Pártját* (PJAK) támogatják, tömegtüntetéseken és az *Iszlám Forradalmi Gárdával* vívott összecsapásokon keresztül harcolnak az iráni állam elnyomása ellen. Irakban és Szíriában a kurdok az önkormányzat két különböző modelljét gyakorolják. Irakban a *Kurdisztáni Regionális Kormány* (KRG), amely nem élvez sem regionális, sem nemzetközi támogatást, 2017 szeptemberében népszavazást rendezett egy független kurd állam létrehozásáról. Észak-Szíriában (Nyugat-Kurdisztánban) pedig a *Rojavaként* emlegetett Észak-szíriai Demokratikus Föderáció (DFNS) állam nélküli, autonóm területe a *Rojavai Társadalmi Szerződés*⁴ alapján szerveződik, amiben a kurd *Demokratikus Egyesülés Pártja* (PYD) és a vele szövetséges csoportok Abdullah Öcalan „demokratikus konföderalista” modelljén alapuló *autonóm közigazgatást* hirdetnek. Azonban a DFNS, az iraki KRG-hez hasonlóan, szintén híján van mind regionális, mind nemzetközi támogatásnak.⁵ Habár a *Népi Védelmi Erők* (YPG) és a *Női Védelmi Erők* (YPJ) egyes nyugati hatalmak – mint az Egyesült Államok vagy Franciaország –

segítségével sikeres harcot vívtak az ún. *Iraki és Szíriai Iszlám Állam* (ISIS; Daesh) ellen, ez inkább katonai, mintsem politikai támogatást jelent(ett). Ennek folytán a DFNS és az általa Észak-Szíriában képviselt modell helyzete továbbra is törekeny; nélkülözi a nemzetközi elismerést. Mint K. Matin helyesen hangsúlyozza, Rojava „összetett nemzetközi konjunktúra” terméke, amibe egyaránt beavatkoznak globális hatalmak (USA, Oroszország) és regionális szereplők (Törökország, Irán, Izrael). Emellett Rojava továbbra is háborús övezet, ahol e politikai kísérlet és a benne élő emberek folytonos küzdelmet vívnak a fennmaradásért.⁶

Az államnélküliségtől egy állam nélküli megoldásig

Az államnélküliség/hontalanság (*statelessness*)⁷ bonyolult fogalom. Van *de jure* és *de facto* formája: az előbbi az „állampolgárság hiányát jelenti valamely államban,”⁸ az utóbbi pedig „azokra vonatkozik, akiknek névleg volt állampolgárságuk, ám ez számukra nem vált ténylegessé” (mint a menekültek estében).⁹ H. Arendt *A totalitarizmus gyökerei* című művében az „eleven holttest” (*living corpse*) metaforájával él,¹⁰ és avval érvel, hogy az ilyen egyének „nem a szabadságtól, hanem a cselekvéshez való jogtól lettek megfosztva, azaz nem attól, hogy azt gondoljanak, ami akarnak, hanem hogy véleményüket kinyilvánítsák.”¹¹ A hontalannak nincsenek sem polgári és politikai jogai, sem nemzetközileg elismert, törvényes nemzeti identitása, ami őt mint „a modernitás történelmi másikat” jelöli meg.¹² Ám létezik a hontalanságnak olyan formája is, amelyben az egyének „belsőleg hontalanok, anélkül, hogy elhagynák a helyet, ahová tartoznak”,¹³ „megjelölt állampolgároknak” vagy „pszeudo-állampolgároknak” tekintik és kezelik őket azok államok, amelyek az állampolgárságot megadták nekik.¹⁴ Arendt szerint e modern politikai kondíció azzal a veszéllyel jár, hogy a hontalan embercsoportok azt hihetik, a nemzetállamok világában jogaik egyetlen biztonságos védelme az, ha saját nemzetállamuk van. Ez azután olyan „szenvédélyes és erőszakos csoporttudat” kialakulásához vezet, amely táplálja a nemzeti identitásokat, a „törzsi nacionalizmus” egyik változatát, amely annak „egyszerű differenciálódásán” alapul.

A rojavai modell hátterében e „törzsi nacionalizmus” meghaladásának szándéka áll, aminek alapja az a nézet, hogy egy nép nemzeti önazonosságát csakis önálló (nemzet)állam létrehozásával élheti

meg. C. Cemgil szerint, a rojavai kísérlet a mai államok kudarcát hivatott helyrehozni, hogy nem voltak képesek alkalmazni az ókori athéni elvet, miszerint a *szabadság mint uralomnélküliség* az önkormányzásban való aktív/közvetlen részvétel útján valósul meg.¹⁵ Az említett Társadalmi Szerződés a *Demokratikus Autonóm Régiókat* (és a DFNS-t) kurdok, arabok, asszírok, káldeusok, arámiak, türkmének, örmények, csecsenek, cserkeszek muszlimok, keresztények, jazidik és egyéb vallási csoportok konföderációjaként határozza meg. Ezek „a szabadság, az igazságosság, a méltóság és a demokrácia alapelveit vallják, amit az egyenlőség és a környezeti fenntarthatóság vezérel”, továbbá védik az „alapvető emberi és szabadságjogokat, s megerősítik a népek »önrendelkezési jogát«, ami népeiket egységbe kovácsolja a megbékélés, a pluralizmus és a demokratikus részvétel szellemében, hogy a közéletben mindenki szabadon kifejezhesse önmagát”, valamint érvényhez juttatja „a nemek közötti egyenlőséget és a feminizmust.”¹⁶ D. Graeber a rojavai tapasztalatot egy „közvetlen demokráciában végrehajtott radikális feminista kísérlet” gyanánt határozza meg.¹⁷ Ez a program egyértelműen annak a PKK-n belül végbement ideológiai változásnak az eredménye, amit a ‘90-es évektől Abdullah Öcalan képviselt.

Ideológiai átalakulás?

Aktivisták és tudományos kutatók a PKK-n belül lezajlott folyamatot egyaránt „paradigmaváltásnak” tartják. Ennek során, a 1980–90-es években, először a marxizmus–leninizmus eszmeisége nacionalizmussá alakult át, majd ezt a 2000-es évektől a *demokratikus konföderalizmus* gondolata váltotta fel. A PKK gyökerei a 70-es évek második felében (1974–1978) megalakult és működött baloldali csoportosulásban, az *Apocularban* lelhető fel.¹⁸ A PKK-t 1978-ban alapították, s hat évvel később, 1984-ben kezdte meg a városi gerillaháborút egy független kurd állam létrehozásának programjával. Öcalan az 1980-as törökországi katonai puccs előtt közvetlenül Szíriába menekült, s ott is maradt 1998-as kiutasításáig. 1999-ben Kenyában a helyi hatóságok letartóztatták és visszatoloncolták Törökországba. Bírószági tárgyalása 1999. május 31-én kezdődött és 1999. június 29-én ért véget. A török állam elleni hazaárulás bűnében találták vétkesnek, s ezért halálbüntetésre ítélték. A török parlament azonban, az *Igazság és Fejlődés Pártjából* (AKP) alakult kormány javas-

latára, 2002. szeptember 3-án eltörölte a halálbüntetést, azt remélve, hogy Törökország ezáltal közelebb kerülhet az Európai Unió csatlakozáshoz. Öcalan ilyenformán több mint két évtizede raboskodik a Márvány-tengerben elterülő Ímralı börtönszigetén.

A PKK három ízben, 1993-ban, 1995-ben és 1998-ban, „párbeszéd kezdeményezése céljából”, egyoldalú tűzszünetet hirdetett.¹⁹ 1999-es nyilvános védekezésében, Öcalan nemcsak arra hivatkozott, hogy a kurdoknak joguk van saját identitáshoz és kultúrához, hanem arra is rámutatott, hogy a PKK-t demokratikus szervezetté kell átalakítani. Hangsúlyozta, hogy az 1990-es években világszerte, így Törökországban is bekövetkezett változások nyomán feltétlenül szükség van a PKK felépítésének és az 1970-es évekből örökölt ideológiai kötődéseinek megváltoztatására. Védekezésében kijelentette: „a törökök és a kurdok célja a szabad egyének és szabad társadalmon alapuló demokratikus unió” megvalósítása kell legyen.

A PKK a 2000-es évek kezdetétől számottevő ideológiai és szervezeti átalakuláson ment keresztül.²⁰ Ez, C. Güneş szavaival, „stratégiai elmozdulás” volt a demokratikus diskurzus és a közép-keleti térség föderális/konföderális szerkezetű átalakítása felé. 2005-ben Öcalan írásában gyakran értekezett a kurd kérdés múltjáról, jelenéről és jövőjéről. Azzal érvelt, hogy a kurd nép demokratikus fejlődése a térség minden együtt élő népére: törökökre, arabokra, perzsákra, asszírokra, örményekre, csecsenekre, abházokra, türkménekre és zsidókra is kiterjed; a demokratizálódó Kurdisztán az egész Közel-Keletet demokratikusabbá változtathatja.²¹ Egy 2011-es írásában úgy vélekedett, hogy a Közel-Keleten túlságosan nagy hangsúlyt kap a nemzeti hovatartozás, amit – Öcalan szerint – egy nem állami formájú „demokratikus autonómia” koncepciója alapján lehetne meghaladni.²² A 2000-es évek közepétől a kurd mozgalomban kisebb hangsúlyt kapott a független kurd állam létrehozásán keresztül megvalósítandó nemzeti önrendelkezés, és inkább az önkormányzatiság, a demokratikus autonómia és a konföderalizmus eszméje került előtérbe. Ez egyértelmű elmozdulás volt a független kurd állam létrehozásától az Öcalan által javasolt demokratikus konföderalizmus felé, amit ő úgy ír le, mint olyan opciót, amely megoldást kínál nemcsak a törökországi kurdok, hanem a konfliktusoktól, elnyomástól és szegénységtől szenvedő Közel-Kelet egésze számára. A demokratikus konföderalizmus – a pluralizmus és a demokratikus részvétel elvein keresztül – óvja az emberek önrendelkezéshez való jogát.²³ Öcalan a demokratikus konföderalizmus gondolatához a kései ökoanarchista,

Murray Bookchin írásait vette alapul, akinek tanítványának tartotta magát.²⁴

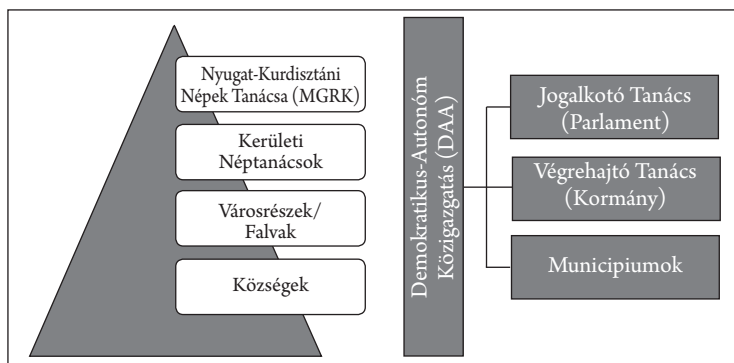
Bookchin egy olyan „valóban új” rendszer létrehozása mellett érvelt, amely – a nemzetállami mintától eltávolodva – a hatalmat fizikailag és intézményesen is decentralizálja, s ehhez két fő elvet vesz alapul: a *liberter municipalizmust* (*libertarian municipalism*) és a *konföderációt*.²⁵ Az előbbit Bookchin úgy határozza meg, mint „küzdelmet a racionális és ökológikus társadalom eléréseért, amely küzdelem az oktatástól és a szervezetheztől függ”, míg a konföderáció „a közösségek összekapcsolódása egymással, visszahívható képviselőiken keresztül, akiket az önkormányzati közgyűlések bíznak meg, s feladataik kizárólag koordinációs és adminisztratív jellegűek”.²⁶ M. Lezenberg megjegyzi azt is, hogy Bookchin elutasítja az individualista anarchizmust, és hangsúlyozza az intézmények fontosságát, mivel az intézményes struktúra hiánya, szerinte, káoszhoz vezet.²⁷ Bookchin szerint a nemzetállamok korában a liberter municipalizmus „folyamat”, s vitatja a létező államhatalom legitimitását, ami egyszer majd az államot fölváltó egyszerű intézményes hatalommá válhat.²⁸ Janet Biehl, aki húsz éven keresztül együtt dolgozott Bookchinnal a társadalmi ökológia koncepciójának kifejlesztésén,²⁹ hangsúlyozza, hogy Öcalan elképzelései „egyértelműek, és összhangban állnak Bookchin forradalmi programjával”.³⁰ Biehl azt írja, hogy Öcalan a 2000-es évek elején a börtönben kezdett elmélyedni Bookchin írásaiban. Nem sokkal ezután Bookchin *Urbanization Without Cities* (Urbanizáció városok nélkül)³¹ című írását a török-kurdisztáni polgármesterek, a *The Ecology of Freedom* (A szabadság ökológiája)³² címűt pedig valamennyi kurd harcos figyelmébe ajánlotta. Bookchin „organikus társadalom”-konceptiója sok szempontból hasonló ahhoz, amit Öcalan „természetes társadalom”-nak nevez: mind Bookchin, mind Öcalan – Bookchinnak arra a gondolatára támaszkodva, miszerint a kapitalizmus „ellentétben áll a természeti környezettel, és pusztító hatással van mind a természetre, mind az ember egészségére” – azzal érvel, hogy „az emberek egykor közösségi szolidaritásban éltek”, ami újra megvalósítható. Öcalan a „kapitalista modernitás” államközpontú és patriarchális természetét bírálva, „demokratikus modernitást” javasol, aminek „alapvető politikai paradigmája a demokratikus konföderalizmus”.³³ Öcalan ezzel az etnikai, kulturális és politikai sokszínűség lehetőségét kínálja fel, ami a nemzetállam hagyományos felfogása helyett a demokratikus nemzet és a demokratikus *kommunalizmus* koncepcióján alapul.³⁴ Egy olyan állam nélküli társadalmi paradigmával van tehát dolgunk, amely a

nemzetállami modellben tapasztalt elnyomással, homogenizálással és a demokráciától való eltávolodással szemben felszabadítja, sokszínűvé teszi és demokratizálja a népet.

Észak-Szíriában a demokratikus konföderalizmus koncepcióját a *Demokratikus Egyesülés Pártja* (PYD) vezetésével 2011-ben kezdték átültetni a gyakorlatba. A PYD 2011 szeptemberében részt vett a *Demokratikus Változás Erőinek Nemzeti Koordinációs Bizottsága* (*National Coordination Committee for the Forces of Democratic Change*, NCC) megalakításában, majd létrehozta a *Nyugat-Kurdisztáni Népek Tanácsát* (*People's Council of West Kurdistan*). 2012-től egy sor várost és falut vont ellenőrzése alá Rojavában. 2014 januárjában *Dzsazíra* (*Cezîre*), *Kobane* (Ain Al-Arab), és *Afrin* (*Efrîn*) régiók – ideiglenes alkotmány elfogadásával – hivatalosan is kikiáltották függetlenségüket. A rojavai kantonok ezután kerültek a nemzetközi figyelem középpontjába, és kaptak elismerést az Iszlám Állam ellen vívott harcban elért sikereikért, különösen Kobane és az ott élő jezidik megvédéséért a népiirtástól. A rojavai hatalmi minta, az Aszad-rendszer és az szélsőséges iszlamista erők dominanciájával szemben, egyfajta harmadik utas megoldást kínált.³⁵ Az elkövetkező években további területeket hódítottak el a Daeshtől és a *Szabad Szíriai Hadsereg*hez köthető többi fegyveres csoporttól. Ebben vallási és etnikai tekintetben is olyan változatos szövetségesek voltak segítségükre, mint a *Szíriai Demokratikus Erők* (SDF) és a *Szíriai Demokratikus Tanács* (SDC). Mindez végül 2016-ban a *Rojavai/Észak-szíriai Szövetségi Rendszer* (*Federal System of Rojava/Northern Syria*) megalapításához vezetett. Annak, hogy hogyan épül fel a rojavai kantonok demokratikus konföderalizmusa és autonómiája, az egyik legegységesebb kifejtését Knapp és szerzőtársai „Forradalom Rojavában” c. munkájában találhatjuk. Eszerint a demokratikus konföderalizmus fő szerve a *Demokratikus-Autonóm Közigazgatás* (*Democratic-Autonomous Administration*, DAA). Ez az intézmény *Jogalkotó Tanácsból* (parlamentből), *Végrehajtó Tanácsból* (kormányból), kurd nyelven *deste*-nek nevezett minisztériumokból, valamint *Municipiumokból* („népi” önkormányzatokként ismert helyhatóságokból) áll. A demokratikus autonómia olyan rendszer, ahol az emberek a demokratikus konföderalizmus elve szerint dönthetnek saját sorsukról. Ez a gyakorlatban alulról szerveződő tanácsok formájában valósul meg.³⁶ E radikális/közvetlen demokratikus struktúrákat *Nyugat-Kurdisztáni Népek Tanácsának* (MGRK) hívják. Ennek az alulról szerveződő modellnek alapja a község (*commune*), egy háztartásokból álló népgyűlés, amit a több kömmünből álló városrészek/

falvak, majd a kerületi néptanácsok (a *Demokratikus Társadalom Mozgalom* [TEV-DEM] által koordinált városok) egészítenek ki, amiket politikai pártok, társadalmi mozgalmak és civil szervezetek alkotnak. Az MGRK valamennyi város, falu és község összessége. Mind a négy szinten nyolc bizottság működik, amik a következő ügyekért felelnek: nők helyzete, védelmi ügyek, gazdaság, politika, civil társadalom, szabad társadalom, igazságszolgáltatás, ideológia és egészségügy (ami közvetlenül nem tartozik az MGRK-hoz). Jelenleg kétféle tanács működik: az Észak-szíriai Demokratikus Konföderáció Tanácsa (Végrehajtó Tanács) és a TEV-DEM.

1. ábra: A demokratikus konföderalizmus és a demokratikus autonómia felépítése Rojava tartományaiban

Forrás: Michael Knapp – Anja Flach – Ercan Ayboğa: *Revolution in Rojava: democratic autonomy and women's liberation in Syrian Kurdistan*. London, Pluto Press, 2016, 92.

Joost Jongerden a radikáisdemokrácia-gondolat rojavai alkalmazásának két alternatív útját vizsgálja: a *kivonulást* és az *elköteleződést*.³⁷ A radikális baloldal inkább az előbbi mellett hajlamos letenni a voksát, ami a meglévő intézményektől való megváltást jelenti, mivel azok átalakítása, szerintük, nem lehetséges. Az utóbbi pedig az intézmények átalakítását és megújítását, amit inkább a reformista baloldal képvisel. Jongerden szerint a Rojavában fennálló modell e két stratégia ötvözete, mivel a PKK láthatóan nem kíván választani a kivonulás és az elköteleződés között. Helyette inkább saját alternatívát teremt – ez a tanácsok rendszere –, miközben kapcsolatban áll a meglévő intézményekkel (az önkormányzatokkal/községekkel) is.³⁸ Knapp és társai azt is kiemelik, hogy a rojavai közigazgatási rendszer továbbra is folyamatosan fejlődik és változik.³⁹

Félretéve a demokratikus autonómia alkalmazásának kérdését, a PKK-nak továbbra sincs általánosan elfogadott szervezeti struktúrája. A szakirodalom a PKK-t és a PYD-et többnyire testvérpártokként említi.⁴⁰ A PKK olyan intézményeket hozott létre, amelyek megkönnyítik a politikai koordinációt. Ilyen a *Kurdisztáni Közösségek Szövetsége* (KCK), aminek a TEV-DEM is része, illetve a *Kongra-Gel* (*Kurdisztáni Népi Kongresszus*), amely városi, falusi és regionális tanácsokból áll.⁴¹ Ali B. szerint, a PKK nem csupán azért küldte kádereit Rojavába, hogy az YPG-vel és az YPJ-vel közösen harcoljanak, hanem hogy résztvevőként és tanácsadóként is közreműködjenek a „Rojava társadalmi harctereként” ismert önkormányzatokban, egyetemeken és bizottságokban.⁴² Mások, beleértve a PYD, az YPG és az YPJ tisztségviselőit is, gyakran elutasítják a PKK-val való bármilyen szorosabb kapcsolatot, még ha osztoznak is ideológiájában. Az YPG szóvivője, Rêdûr Xelil szerint például: „az YPG nem egy politikai párt fegyveres ereje”. Ezt a *Társadalmi Szerződés Kartája* is kimondja, amikor válaszol arra a kérdésre, hogy az YPG működött-e valaha is a PYD fegyveres szárnyaként.⁴³ Egy másik interjúban azonban Xelil azt állítja, hogy az YPG nem független politikai mozgalom, s hogy valójában hajlamos engedelmeskedni a politikai vezetésnek, habár nem pontosítja, mit ért politikai vezetésen.⁴⁴ Hasonlóképpen, a PYD korábbi társelnöke, Salih Muslim is azt állítja, hogy a PYD-nek „nincsenek szervezeti kapcsolatai a PKK-val”.⁴⁵ Egy másik interjúban viszont Muslim azt mondja, hogy a PYD jó viszonyt ápol más „kurdisztáni pártokkal”, így a *Kurdisztáni Demokratikus Párttal* (KDP), a *Kurdisztáni Hazafias Egységgel* (PUK), a HDP-vel és a BDP-vel. Ugyancsak jók a kapcsolatai a *Kurdisztáni Regionális Kormányzat* iszlám pártjaival és a *Kurdisztáni Szabad Élet Pártjával* Iránban, Irakban, Törökországban és Szíriában.⁴⁶

Gyakran azt látjuk, hogy a mozgalom legfelső szintjén nem valamilyen intézmény, hanem Abdullah Öcalan személye áll, s hogy a PKK maga is ennek az új struktúrának egyik pártjává válik. Valójában Öcalanra nemegyszer mint intézményre, mint a „Vezetés”-re (*Önderlik*) hivatkoznak. A PKK valódi tömegmozgalom, amelyben nagy hangsúlyt kap az Öcalant övező személyi kultusz. Egyesek azt állítják, hogy a rojavai fegyveres és biztonsági erők (*Asayiş*) a PKK ideológiája szellemében kapnak kiképzést, és tagjai esküt tesznek Öcalanra.⁴⁷ A PKK ikonjainak és Öcalant ábrázoló zászlóinak gyakori használata kétségtől újratermeli a PKK személyi kultuszát. Ezek – némi iróniával – éppoly elterjedtek, mint a kötelező Aszad-

képek voltak a baathista uralom idején.⁴⁸ A többnyelvű (kurd, arab, asszír stb.) rojavai oktatási rendszert gyakran kritizálják, amiért az iskolákban „Öcalan filozófiáját” tanítják.⁴⁹ Bár az öcalani *jineológia* („nőtudomány”) a patriarchális-maszkulin uralom felszámolásán keresztül határozottan kiáll a nők felszabadításáért, egyenlőségéért és a demokráciáért, a „család egysége” és a nők anyai szerepe továbbra is meghatározó Rojavában – amit gyakran ér kritika, mondván, hogy olyan identitást teremt, amely a női test és a haza közé ékelődik, s ami a nacionalizmus velejárója.⁵⁰ Emellett a rojavai modell olyan haladó vonásai, mint a társelnökség intézménye a kurd mozgalom szervezeti felépítésben, vagy a *Női Védelmi Egységeknek* (YPJ) nevezett, kizárólag nőkből álló katonai alakulatok felállítását Rojavában, előre-mutató és egyértelmű jelzés a kitűzött cél, az „állam nélküli nemzet” megvalósítása felé.⁵¹ A. Akkaya és J. Jongerden szerint Öcalan és a PKK a demokratikus konföderalizmus gondolatát mint „szervezeti átalakítást” vetették fel a Közel-Kelet regionális és nemzetközi válsága idején (Irak amerikai megszállása, a kurdbarát török pártok választói támogatásának meggyengülése Törökországban), s ezáltal demonstrálták „a jövőbeni kurd identitáspolitikában rejlő potenciált”.⁵² A *Demokratikus Társadalmi Kongresszus* – amit 2007 októberében Diyarbakirban hoztak létre – a demokratikus autonómiát „a törökországi kurdok ügyét szolgáló” programként határozta meg, de emellett azt is javasolta, hogy az autonómia „regionális és helyi struktúrákon alapuljon, lehetővé téve a kulturális különbségek kifejezését”.⁵³ Ám vajon a rojavai öngazgatás segít-e legyőzni a hierarchizált szervezetek, a vezetés és képviselő dilemmáit, amelyek – Akkaya és Jongerden szerint – rányomták bélyegüket a korábbi forradalmakra? Hogyan értékeljük azokat a kritikákat, amik a rojavai kísérletet Öcalan személyi kultusza kapcsán érik, vagy az emberi jogi szervezetek jelentéseit az öcalani radikális demokrácia során alkalmazott erőszakról?⁵⁴

A kurdok mint elsők az egyenlők között

Öcalan írásában, valamint a fegyveres erők és a politikai pártok vezetőinek 2013 és 2017 között keletkezett interjúiban jó pár kifejezetten progresszív megnyilvánulás fedezhető fel. A KCK társelnöke, Besê Hozat egy 2013-ban az ANF-nek adott interjúban arról beszélt, hogy szükség lenne „új politikai struktúrára [...], amely egy új, innovatív és demokratikus rendszer” alapjául szolgálhatna a Közel-Keleten.⁵⁵

Ilham Ehmed, a TEV-DEM Végrehajtó Bizottságának tagja, 2015-ben Özgür Gündemnek azt mondta: projektjük célja, hogy „egyesítsen minden etnikumot, népet és kultúrát”.⁵⁶

Nesrin Abdullah, az YPJ szóvivője és parancsnoka, egy párizsi eseményen arról beszélt, hogy a rojavai kantonmodell „ellentmond bármiféle kizárólagos modellnek és elnyomó gondolkodásmódnak, olyan alternatívát kínál, amelyben a különböző népek és vallások, a nők és mindenki, aki a szabadságot pártolja, együtt tud élni egymással, úgy, hogy megőrzi identitását”.⁵⁷ Az YPG szóvivője és parancsnoka, Rêdûr Xelil (aki jelenleg a *Szíriai Demokratikus Erők* szóvivője) Özgür Gündemnek adott interjújában azt mondta: az YPG részt vett a szíriai ellenzéki csoportok egyik konferenciáján, „amin a Demokratikus Autonómia Közigazgatásának képviselőiben elmondták, hogy fegyveres erőként céljuk a demokratikus autonómia elérése”.⁵⁸

Találkozunk ugyanakkor következetlenségekkel is. Mint az alábbi példák is illusztrálják, előfordulnak esetek, amikor a kurdok közvetetten vagy akár közvetlenül is történelmi gyökereikre, illetve a Rojava-modellben betöltött meghatározó szerepükre hivatkoznak. Ez leginkább arra vonatkozó törekvésként mutatkozik meg, hogy a kurdok „elsőek legyenek az egyenlők között” Rojava demokratikus-konföderalista kantonrendszerében. Ez a szándék Abdullah Öcalan börtönben született írásaiban is tetten érhető. Öcalan, aki szerint a Közel-Keleten a problémák forrását a nacionalizmus és a nemzetállamok jelentik, 2010-ben keletkezett *Demokratikus konföderalizmus* c. írásában így írt: „A ma a kurdoknak és társadalmuknak tulajdonított készségek és tulajdonságok jelentős része már a neolitikus közösségekben, a Kaukázuson inneni régióban, a Taurosz–Zagrosz hegység magaslatain is jelen volt – azon a területen, amit Kurdisztánnak hívunk”.⁵⁹ Habár ez az idézet nem mond ellent Öcalan irányváltásának az állam létrehozásától egy állam nélküli megoldás felé, mégis rámutat arra, hogy Öcalan szerint „a kurd identitás történelmen átívelő jelenléte”⁶⁰ a neolitikus ősközösségi, állam előtti időktől megfigyelhető a kurdlakta területeken. Gerber és Brincat felhívják a figyelmet „Öcalan alternatív historicizmusának” fontosságára,⁶¹ amit arra használ, hogy a kurd populációt akként tüntesse fel, mint „amely megőrizte a szabadság, egyenlőség, testvériség ösztönös tiszteletét”.⁶² Ebben az értelemben Öcalan írásai továbbra is tartalmaznak egyfajta implicit nativitást és etnoszimbolista nacionalizmust, amennyiben „korábban is létező etnikai vonásokat emleget”.⁶³

A PYD korábbi társelnöke, Salih Muslim Mohammed (aki most a TEV-DEM Nemzetközi Diplomáciai Bizottságának tagja) egy, a *Carnegie Middle East Centre*-nek adott 2014. februári interjújában hangsúlyozta, hogy a PYD nem szeparatistákból áll, akik Nagy-Kurdisztánért harcolnak. „Demokratizálni szeretnénk a területeinket, radikális demokráciát teremteni az emberek számára” – fűzte hozzá.⁶⁴ Ugyanakkor egy másik interjújában, amit 2015 márciusában a *Kurdish Question*-nek adott, arra a kérdésre, hogy a PYD a határok kérdésében szerződésben vagy informális megállapodásban áll-e az iraki Kurd Regionális Kormányral, Muslim ezt válaszolta: „Mi [a PYD] a KDP-vel is szeretnénk egységet kialakítani. Meg akarjuk valósítani a kurdok álmát. Nekünk nincs egyebünk, mint a kurd nép, s ha nem lennénk képesek szolgálni saját népünket és nemzetünket, szégyellhetnénk magunkat”.⁶⁵ E nyilatkozat rámutat arra, hogy létezik olyan nézet, amely a kurdokra olyan nemzetként tekint, amelynek egyetlen álma van.⁶⁶

2017. augusztusban a KCK társelnöke, Cemil Bayik ANF hírportálnak adott nyilatkozatában ezt mondta: „Amit most kantonoknak hívunk, *kurd autonóm zónák* lesznek. A kurdok saját magukat kormányozzák majd ezeken a helyeken, saját identitással és kultúrával. A szírek *újra* dönthetnek *életükről*. Az arabok saját, autonóm területeiken kormányozhatják magukat. Ezek az önkormányzatok, amelyekben nem lesz kizárólagos hatalmuk az araboknak vagy a kurdoknak, mindenki önkormányzatai lesznek. A kanton tanácsaiban, *községeiben* és hivatalaiban kurdok lesznek többségben. De ez a többség nem hegemonikus viszonyokat hoz létre, mindenki továbbra is egyenlő és szabad lesz.”⁶⁷

Amit Bayik mond, az egyrészt arra utal, hogy Rojava népei (a különböző etnikai, vallási, és/vagy nyelvi kisebbségek) önmagukat fogják kormányozni [...], s egyenlők és szabadok lesznek egy demokratikus hatalom viszonyai között. Másrészt viszont ezen autonóm övezeteket „kurd” zónáknak hívja, és úgy vélekedik, hogy a tanácsokban, községekben és hivatalokban kurd többség lesz. A kurdok szerepét hangsúlyozó felfogás megfigyelhető a rojavai kantonok miniszterelnökei által tett nyilatkozatokban is. Akram Hesso, *Dzsazíra* kanton korábbi miniszterelnöke pl. 2016 márciusában így nyilatkozott az *Al-Monitornak*: „Rojava minden népét, beleértve az arabokat és az asszírokat is, a közös demokratikus autonóm közigazgatás képviseli, kurd vezetés alatt. Ez tehát a jelenlegi helyzet Rojavában, Kurdisztánban. [...] E föderalista államnak e népek – és különösen

a kurdok – történelmi és földrajzi körülményeire figyelemmel kell fölépülnie [...]. Kapcsolatunk Európával és a nemzetközi koalícióval ama közös érdekeken alapul, hogy demokratikus uralmat teremtsünk Szíriában, legyőzzük az ISIS-t és végre új rendet hozunk létre a Közel-Keleten, hogy Szíria valamennyi népe, és különösen a kurd nép, kivívhatta jogait.”⁶⁸

Itt is azt látjuk, hogy a közös demokratikus igazgatás hangsúlyozása mellett, Hesso látens utalást tesz a kurdok vezető szerepére, Kurdisztán megteremtésére, valamint arra, hogy a föderális állam „különösen a kurdokra” épül, s az ő érdekeiket részesítik majd előnyben.

A kantonok fellobogózása

A rojavai tapasztalatokról szóló dokumentumfilmek tartalmukban nem különböznek az iménti interjúktól. Legtöbbször Rojava emancipatorikus vonásait ábrázolják: a nők jogait és részvételét a közügyekben, a többnyelvűséget, a városi tanácsok szerepét, ahol mindenki beleszólhat a döntésekbe, illetve a jelenleg is zajló fegyveres harcokat, amelyek egy eszményi rojavai kantonmodell megvalósításáért folyik. E dokumentumfilmekben ugyanakkor megfigyelhető az a jelenség is, amit – Michael Billig kifejezésével élve – a kantonok „fellobogózásának” nevezhetünk. A városi tanácsokban, nyilvános eseményeken vagy a fegyveres erővel készült interjúk során állandóan Abdullah Öcalan-üzenetekkel találkozunk, fenntartva ezáltal Öcalan személyi kultuszát. Lépten-nyomon a kurd mozgalmat és a különböző kurdisztáni pártokat/intézményeket jelképező zászlókat látunk.

Bár Rojavára mint nem nacionalista és nem állami modellre szokás hivatkozni, az Öcalan-portrék, a sárga-zöld-vörös színű kurd nemzeti zászlók, jelképek és hivatkozások folytonosan a kurd mozgalomra (a kurd vezetőkre, a kurd területekre/anyaföldre) emlékeztetnek. H. I. Rump, aki – hogy a dolgok mögé lásson – mélyinterjúkat készített Rojavában, megállapítja: a pártzászlók és Öcalan-portrék használatát gyakran éri kritika azok részéről, akik a PYD-hez kötődnek. Egyik általa készített interjúban egy nő így nyilatkozott: „Az *Asayish* (a kurd biztonsági erők) tagjai magukkal hordják a PYD zászlóit és szimbólumait. Ha az *Asayish* valóban nem áll PYD-befolyás alatt, akkor vajon miért hordozzák ezeket a zászlókat? Miért vannak kitzüve [...] PYD-lobogó és Öcalan-képek minden központra és hivatalra?”⁶⁹ Mindez

jól mutatja a diskurzus és a valóság közötti ellentétet. Yasin Duman a rojavai tapasztalatokról szóló áttekintő könyvében részletesen taglalja a sárga-zöld-vörös színek kiterjedt használatát [...], s kitér a TEV-DEM 2015. áprilisi döntésére, amelyben elrendelték „a mártírokat ábrázoló plakátok és kurd szimbólumok”⁷⁰ eltávolítását. Ugyanakkor Duman azt is megjegyzi: nehéz megjósolni, hogy vajon a társadalom aláveti-e magát e döntésnek, hiszen a kurdok számára „fontos, hogy kifejezzék önmagukat népük színeivel”⁷¹

A „sokaság” felé

M. Knapp és J. Jongerden idézett könyvükben⁷² azt írják: a Rojava-modell „felhívja a figyelmet arra a nézetre, miszerint meg kell szervezni a sokaság együtt élő szingularitásait, összhangban az önreprezentáció és önszerveződés modelljeivel [...], ahol az önszerveződés intézményei nem korlátozódnak a monisztikus nemzetállamok által létrehozott kulturális és etnikai identitáskategóriákra, hanem nyitottak az identitás új entitásainak megteremtésére is.”⁷³ M. Knapp, A. Flach és E. Ayboğa *Revolution in Rojava* c. írásukban megismélik, hogy a demokratikus autonómiamodellel Rojavában „nagyra értékeli a nők társadalmi szerepét: a társadalmi konfliktusok kompromisszumos megoldását és a különféle társadalmi szingularitások együttélésének erősítését”.⁷⁴ A „szingularitások” hangsúlyozása itt különösen fontos, mivel Michael Hardt és Antonio Negri radikális demokráciáról szóló fejtegetéseikhez s annak jelentéséhez kapcsolódik a kurd projektumban, illetve Negrinek és Hardtnak a „reprezentáció és szuverenitás” kérdéséről vallott felfogáshoz.

Hardt és Negri a „sokaság”-ot úgy definiálja, mint adott számú *szingularitást*. Ezen „olyan társadalmi szubjektumot értenek, aminek különbözősége nem redukálható hasonlóság[ok]ra; a különbség különböző marad”⁷⁵ Hardt és Negri célja nem az, hogy különféle identitásokat (pl. rassz, gender, szexualitás, osztály) összemossanak, hanem hogy felvázoljanak egy olyan világot, ahol az identitások „nem határozzák meg a hatalmi hierarchiákat”.⁷⁶ E felfogás valójában kihívást jelent „mindenféle szuverenitáshagyománnyal”, valamint olyan fogalmakkal szemben, mint „uralkodó”, „állam”, „nemzet”, „nép” vagy „párt”, amelyek „a politikai intézmények formálásán” keresztül homogenizálnak és uralkodnak.⁷⁷ A *sokaság*, szerintük, „az egyetlen társadalmi szubjektum, amely képes megteremteni a demokráciát,

azaz mindenki mindenki általi hatalmát”.⁷⁸ Hardt és Negri tulajdonképpen azt hangsúlyozzák, hogy a sokaság nem anarchista s nem is élcsapatszerű: „az egyes társadalmi szubjektumok együttműködésén keresztül megvalósuló” szerveződésre irányul.⁷⁹

Hardt és Negri szerint a sokaságnak nincs egyértelmű – politikai direktíva gyanánt alkalmazható – irányultsága, „a társadalmi léten belül látens és implicit” módon van jelen.⁸⁰ Ennélfogva amellet érvelnek, hogy a sokaság és a demokrácia fogalma minden társadalomra alkalmazandó, minthogy léteznek olyan politikai tevékenységek, amelyek ezeket célul tűzik ki. A sokaságra úgy tekintenek, mint a poltikai újjászületés egyik összetevőjére, amely megreformálja és „újraalkotja a baloldalt, azáltal, hogy néven nevezi a politikai szerveződés és a politikai terv egyik lehetséges formáját”.⁸¹ Ez „valódi potenciállal” bír, ám még csupán megszületőben van.⁸² Hardt és Negri munkájukat „fogalmi újragondolásnak” tartják,⁸³ hangsúlyozva az „új gyakorlatok, új szervezeti formák és új fogalmak” használatának szükségességét.⁸⁴ Bookchin hasonlóan érvel, amikor azt mondja: „radikálisként a legfontosabb feladatunk, hogy két lábbal álljunk a földön – vagyis legyünk, amennyire csak lehet, emberiek (*fully human*) – és közös emberi mivoltunkra alapozva, nem pedig gender, rassz, kor és hasonló [kritériumok] alapján kérdőjelezzük meg a fennálló társadalmi rendet.”⁸⁵ A sokaság fogalmával Hardt és Negri anarchista-libertárius ideológiai elemet visz a honpolgárság (*citizenry*) értelmezésébe, amit a Rojava-modell megpróbál alkalmazni.

Rojava: a nemzetállami modell alternatívája?

A kurd mozgalom mostanra nemcsak elfogadja, de üdvözli is a különböző etnikai, vallási, nyelvi szingularitásokat, és „közös cselekvésre” szólítja fel őket. A *Rojavai Társadalmi Szerződés* ezzel a mondattal kezdődik: „Mi, az Efrini (Afrini) Demokratikus Autonomista Régiók, Cezire (Dzsazíra) és Kobani (Ain Al-Arab) népei, a kurdok, arabok, szíriaiak, arámiak, türkmének, örmények és csecsenek konföderációja, szabadon és saját akaratból kihirdetjük és létrehozuk ezt az Alkotmányt”.⁸⁶ A Rojavai–Észak-Szíriai Demokratikus Föderális Rendszer 2016. márciusi zárónyilatkozata⁸⁷ hasonlóképpen hivatkozik a „népekre”. A nyilatkozat 7. pontja így fogalmaz: „A különböző népek és közösségek, akik Rojava/Észak-Szíria föderális rendszerében élnek, szabadon alakíthatják ki politikai, gazdasági, társadalmi,

kulturális és demokratikus viszonyaikat azokkal, akikkel szeretnék, és szabadon osztozhatnak más népek és közösségek hitében és kultúrájában, regionális és nemzetközi szinten egyaránt.”⁸⁸ A nyilatkozat preambulumban és a zárófejezetében is erős hangsúly kerül a nők szabadságára és a nemek közötti egyenlőségre.

De vajon a gyakorlatban összeegyeztethető-e a kurd mozgalomnak a külvilág felé pluralisztikusnak, emancipatorikusnak és demokratikusnak mutakozó diskurzusa a „modern nacionalista nyelvezettel”,⁸⁹ vagy a demokratikus konföderalizmus még mindig „utópiának” tekinthető? Ez a forradalmi politika számára olyan kihívás, ami Hardt és Negrit is foglalkoztatta: „A forradalmi politikának az identitásból kell kiindulnia, ám nem állhat meg itt. Nem az a cél, hogy a forradalmi politika és az identitáspolitika között ellentétet teremtsünk, ellenkezőleg: az, hogy kövessük az identitáspolitikában rejlő alternatív forradalmi elméletet és gyakorlatot, amely – talán paradox módon –, éppen az identitás megszüntetését célozza. Más szavakkal, a forradalmi elmélet nem kerülheti meg az identitáspolitikát, tanulnia kell belőle, s rajta keresztül kell munkálkodnia.”⁹⁰

Hogy e kihíváson túllépjenek, Hardt és Negri az identitáspolitika valamely forradalomban való alkalmazása során három feladatot jelölnek meg. Az első, hogy az alárendelt és kirekesztett identításokat láthatóvá kell tenni, amit a hagyományos kommunista diskurzus a „kisajátítók kisajátításának”⁹¹ nevez. A második feladat az identitáspolitika felszámolása; Hardt és Negri azonban elismerik, hogy e mozgalmak erre gyakran nem képesek, és „háborús gépezetekké” válnak, minthogy az identitáspolitika „mi és ők”-féle szembenállást gerjeszt. A harmadik és végső feladat pedig az, hogy „engedjük érvényesülni az identitás lázító szerepét, s az identitáspolitikát alakítsuk át forradalmi projektummá, hogy saját felszámolásáért harcoljon.”⁹²

Ennek alapján, A. H. Akkaya és J. Jongerden amellet érvelnek, hogy a kurd mozgalom és a kurdok radikális demokratikus terve „figyelembe vette az identitáspolitika e három különböző feladatát”.⁹³ A szerzők hangsúlyozzák a kurd mozgalom sikerét, hogy képes volt irányítani „a kurd identitás céljainak beépítését a radikális demokráciába”,⁹⁴ ám azt, hogy a kurd nemzet gondolatát ebből kizárta volna, aligha jelenthetjük ki.

Hardt és Negri szerint a forradalom immár nem tulajdonítható a modernitásnak; modern forradalom nem lehetséges, és „minden forradalmi álom és projektum, amely a modernitás és antimodernitás küzdelmében született, végső soron túlmutatott a modernitáson”.⁹⁵

Ugyanakkor A. Vali arra figyelmeztet, hogy Rojava tapasztalata – és a kurd mozgalom általában – nem független a modernitástól, inkább terméke annak.⁹⁶

Ez szüli azt a paradox eredményt – írja Vali –, hogy „kurd nacionalisták léteznek, de kurd nacionalizmus nincs – ami történelmi rendellenesség (*anomaly*), de ettől még igaz”.⁹⁷ E jelenség arra emlékeztet, amit Hale és Slaughter a sokaság fogalmával kapcsolatban „zavaros gondolkodásnak” nevez. A szerzők szerint ennek „legnagyobb veszélye, miként azt a XX. században számos állítólagos utópia igazolta, hogy a valódi döntéseket végül nem a sokaság, hanem egy »felvilágosult« forradalmi elit hozza meg”.⁹⁸

Hardt és Negri hangsúlyozzák, hogy a sokaság nem foglal magában sem szembenállást azokkal az erőkkel, amelyek a közöst (*common*) támadják („sokaság valami ellen”), sem pedig megerősítést a közös mint új terület iránt („sokaság valamiért”).⁹⁹ Vagyis amennyiben Rojava egyfajta kísérlet arra, hogy a sokaságot létrehozza, akkor egyszerre kell elkerülnie, hogy a sokaság azokkal a csoportokkal szemben határozza meg magát, amelyekkel harcban áll, illetve hogy célja egy új – potenciálisan kurd – entitás létrehozása legyen. Noha a szíriai polgárháború helyi és nemzetközi következményei lehetőséget teremtettek arra, hogy a Rojava-modell Észak-Szíriában létrejöjjön, ami az identitáspolitika forradalomban alkalmazandó három szakaszát illeti – amiről Hardt és Negri írt –, az még csupán a kezdeteknél tart. Egy olyan háborús konfliktuszónában, mint a Közel-Kelet, nehéz megmondani, hogy egy állam nélküli modell hosszú távon fenn tud-e maradni. Gerber és Brincat szerint „a kurd identitást előtérbe állító nacionalista hozzáállás politikai nézeteltérésekbe torkollhat a kurd és nem kurd területek között”, s ez megosztottsághoz, „a hierarchia és az államiság új formáihoz vezethet, nem pedig egy olyan potenciálisan etikus térség (*ethical space*) létrejöttéhez, amit a demokratikus konföderalizmus megálmodott”.¹⁰⁰ De ahogyan A. H. Akkaya és J. Jongerden jogosan rámutatnak, a kurd mozgalom csakis olyan megoldásról lenne hajlandó tárgyalni, amely magában foglalja a „kurd identitás alkotmányos elismerését Törökországban”.¹⁰¹ Ám Törökország jelenleg nagyon távol áll egy efféle alkotmányos elismeréstől, minthogy így Törökországban fenntartható a kurd kérdés katonai és biztonságpolitikai értelmezése, amely Rojavára mint egzisztenciális fenyegetésre tekint.

Miután kritikus pillantást vetettünk a rojavai tapasztalatokkal kapcsolatos véleményekre, jelen tanulmányban amellettt érveltünk, hogy

– egyfelől – létezik egy olyan új modell, amely demokratikus autonómián, környezeti fenntarthatóságon és a nemek közötti egyenlőségen alapul. Másfelől viszont a PKK ideológiai átalakulása és paradigmaváltása még mindig túlságosan Abdullah Öcalan személyi kultuszához kötődik, az Észak-szíriai Demokratikus Föderáció (DFNS) működésében pedig továbbra is tetten érhető a kurd identitás egyoldalú hangsúlyozása. A különböző fegyveres és politikai csoportok képviselőivel készített interjúk nem egyszer ellentétes megközelítésekre derítettek fényt a Rojava-modell céljairól és prioritásairól: hol pluralista, radikálisan demokratikus, hol pedig nacionalista vonásokat és a kurd identitás előnyben részesítését jelezték. Az elemzés azonban nem kívánja bírálni a rojavai modellt amiatt, mert nem tűzi zászlajára a Hardt és Negri által elgondolt sokaság megteremtését. Nem lenne helyes elvetni azt a lehetőséget, hogy a kurd identitás képes lesz szélesebb, emancipatorikus projektummá átalakulni. A kurd mozgalom hosszú ideje küzd az elismerésért és az autonómiáért, miközben rendkívül súlyos elnyomást és nehézségeket kellett elviselnie. Ettől függetlenül – jóllehet célja deklaráltan egy állam nélküli modellelre épülő demokratikus autonómia, ami integrálja a kantonokban élő valamennyi etnikai, vallási és nyelvi csoportot – nem szabad elsiklani a mozgalom nacionalista elemei felett. A Rojavában kialakuló posztnevezeti terv inherens bizonytalanságai egy olyan mozgalom ellentmondásairól tanúskodnak, amely – kedvezőtlen körülmények között – úgy próbál lavírozni, hogy folyamatosan fenyegetések és támadások érik területét.

Hardt és Negri arra irányuló stratégiájának középpontjában, hogy létrejöjjön a sokaság demokráciája, egy inkább absztrakt fogalom, a „szeretet”,¹⁰² illetve a „nevetés öröme” áll.¹⁰³ „A sokaság leglényegesebb elhatározása, hogy létrehoz egy új fajt (*new race*) vagy inkább egy új emberiséget”.¹⁰⁴ Az életbevágó kihívások ellenére, úgy tűnik, a Rojava-modell világszerte ösztönzőleg hatott a politikai mozgalmakra, hogy megváltoztatva hozzáállásukat politikához, gazdasághoz, kultúrához és társadalomhoz, „újratervezzék a világot”.¹⁰⁵ További vizsgálódást és kiterjedt terepmunkát igényel, hogy megtudjuk, hogyan alkalmazzák az egyenlősítő politikát a gyakorlatban, s hogyan kívánják elérni az említett „mentális forradalmat” az Észak-Szíriai Demokratikus Föderációban. Elemeznünk szükséges a rojavai tapasztalatok diskurzusait és gyakorlatát; nem csak azt kell néznünk, ki és kihez beszél (milyen közönséghez, melyik médiának, milyen regionális és nemzetközi politikai kontextusban). Ez különösen ne-

héznek ígérkezik annak ismeretében, hogy a térség nemzetállamainak megvetése és diszkriminációja a kurdok és a kurd mozgalom iránt hosszú múltra tekint vissza.

Jegyzetek

- ¹ A szorosan vett kurdlakta („kurdisztáni”) térségben élő mintegy 40 millió kurdon kívül a Közel-Kelet más részein és Európában is jelentős a kurdok létszáma. A kurdok történetéről, társadalmáról és politikájáról lásd részletesen pl. Cengiz Gunes: *The Kurds in a New Middle East, The Changing Geopolitics of a Regional Conflict*, New York, Palgrave Macmillan, 2019; David Romano – Mehmet Gurses: *Conflict, Democratization, and the Kurds in the Middle East*, New York, Palgrave Macmillan, 2014; Michael M. Gunter: *Historical Dictionary of the Kurds*, Scarecrow, Lanham, 2004; David McDowall: *A Modern History of the Kurds*. (3. kiad.) I. B. Tauris, 2004.
- ² A „legális” szót itt idézőjelben használjuk, hangsúlyozva, hogy a HDP és a DBP a békefolyamat 2015. júniusi lezárulása óta illegálisba kényszerült, számos vezetőjét és tagját bebörtönözték. A két szervezetet Erdoğan elnök terrorizmussal vádolja.
- ³ A HDP önmagát békét támogató, munkás-, öngazgatás- és szabadságpárti, a társadalmi nemek egyenlőségéért kiálló, egalitárius és zöld pártként határozza meg. Vö. <https://www.hdp.org.tr/en/peoples-democratic-party/8760/>
- ⁴ *A Rojavai Társadalmi Szerződés Kartája / Charter Of The Social Contract In Rojava*: <https://ypginternational.blackblogs.org/2016/07/01/charter-of-the-social-contract-in-rojava/>
- ⁵ M. Lezenberg szerint az Aszad-rendszer és a PYD között (hallgatólagos?) megalapodás jött létre, amit az is igazol, hogy Kamisliben a PYD és a szíriai kormányzat biztonsági erői békében léteznek egymás mellett. Lásd: Michiel Lezenberg: *The ambiguities of democratic autonomy: the Kurdish movement in Turkey and Rojava. Southeast European and Black Sea Studies*, 16(4), 2016, 681. Azonban több helyszínen, így Kamisliben is akadt példa kisebb összetűzésekre a kormány, az YPG és a helyi biztonsági erők (*Asayish*) között.
- ⁶ Kamran Matin: *Democratic confederalism and the international: a sympathetic critique of Abdullah Öcalan's state theory, Geopolitics*, 2018, 1–20.
- ⁷ A *statelessness* többértelmű fogalom: egyaránt jelent hontalanságot, valamely nemzet önálló államiságának hiányát és az állam(szervezet) mint olyan hiányát.
- ⁸ Állampolgárság/honpolgárság (*citizenship*) és nemzetiség/nemzeti hovatartozás (*nationality*) a nemzetközi jogban felcserélhető fogalmak. Itt a nemzetiség az állampolgársághoz való jogot jelenti, amit Arendt akként ír le, hogy valakinek „joga van ahhoz, hogy jogai legyenek”. Lásd: UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Nationality and Statelessness: Handbook for Parliamentarians* N° 11, 2005. <https://www.un.org/ruleoflaw/files/Nationality%20and%20Statelessness.pdf>
- ⁹ Carol A. Batchelor: *Statelessness and the problem of resolving nationality status, International Journal of Refugee Law*, 10(1/2), 1998, 171–172.

- ¹⁰ Roy T. Tsao: Arendt and the modern state: variations on Hegel in the origins of totalitarianism, *The Review of Politics*, 66(1), 2004, 127. Tsao lábjegyzetben megjegyzi, hogy Arendt az „eleven holttest” kifejezést könyvének egyik későbbi, német nyelvű verziójában használta. Lásd: Hannah Arendt: *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, Frankfurt, Deutsche Rechte Europäische Verlagsanstalt, 1955, 443.
- ¹¹ Hannah Arendt: *The Origins of Totalitarianism*, New York, Harcourt, Brace and Company, 1951, 294. (Magyarul: *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1992.)
- ¹² Abbas Vali: The Kurds and their “others”: fragmented identity and fragmented politics, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 18(2), 1998, 87.
- ¹³ Barzoo Eliassi: Statelessness in a world of nation-states: the cases of Kurdish Diasporas in Sweden and the UK, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(9), 2016, 1406. Szíriában az arabizációs politika és az 1962-es hasakehi census nyomán jelentős létszámú kurd lakos külföldinek vagy hontalannak minősül. A szíriai kurdok státuszáról részletesebben lásd: Kerim Yildiz, *The Kurds in Syria: The Forgotten People*. Palgrave Macmillan, 2005.
- ¹⁴ G. Pandey: *Routine Violence. Nations, Fragments, Histories*. Stanford, Stanford University Press, 2006; M. Yeğen: „Prospective-Turks” or „pseudo-citizens”: Kurds in Turkey, *Middle East Journal*, 63(4), 2009, 597–615. Idézi: B. Eliassi: i. m. 1404.
- ¹⁵ Can Cemgil: The republican ideal of freedom as non-domination and the Rojava experiment: “states as they are” or a new socio-political imagination? *Philosophy and Social Criticism*, 42(4–5), 2016, 420.
- ¹⁶ *A Rojavai Társadalmi Szerződés Kartája*, i. m.
- ¹⁷ David Graeber: *Manufactured ignorance: the strange case of Juan Cole and the Kurdish freedom movement, and the international liberal intelligentsi*. <http://www.focaalblog.com/2018/02/16/david-graeber-manufactured-ignorance/>
- ¹⁸ *Apocular: „Apo [ti. Abdullah Öcalan] követői”, a Kurdisztáni Munkáspárt (PKK) eredeti elnevezése.*
- ¹⁹ Cengiz Gunes: Political reconciliation in Turkey: challenges and prospects, in: C. Gunes – W. Zeydanlioglu (eds.): *The Kurdish Question in Turkey: New Perspectives on Violence, Representation, and Reconciliation*. New York, Taylor and Francis, 2013, 265.
- ²⁰ C. Gunes, i. m. 266.
- ²¹ Abdullah Öcalan: *Özgur İnsan Savunması*. Istanbul, Cetin Yayinlari, 2003, 41.
- ²² Abdullah Öcalan: *Democratic Confederalism*. International Initiative brochures Series, 2011, 35.
- ²³ Loqman Radpey – Gregory L. Rose: A new creative Kurdish constitution in the Middle East, *Creativity Studies*, 10(1), 2017, 78. https://www.researchgate.net/publication/318121841_A_new_creative_Kurdish_constitution_in_the_Middle_East
- ²⁴ Janet Biehl: *Bookchin, Öcalan, and the dialectics of democracy*. 2012. február 16. <https://theanarchistlibrary.org/library/janet-biehl-bookchin-ocalan-and-the-dialectics-of-democracy.pdf>
- ²⁵ Murray Bookchin: *Libertarian municipalism: an overview*, 1991. <http://theanarchistlibrary.org/library/murray-bookchin-libertarian-municipalism-an-overview>

- ²⁶ Uo. 5.
- ²⁷ M. Leezenberg: i. m. 675.
- ²⁸ M. Bookchin: i. m.
- ²⁹ Később azonban azt állította, hogy visszatért szociáldemokrata gyökereihez, és identitásáról így írt: „Nem vagyok államellenes. Nem vallok sem az anarchizmus, sem a kommunalizmus, sem a társadalmi ökológia eszméit; szociáldemokrata vagyok.” Biehl önkénteskedett egy demokrata párti kormányzójelölt kampányában, és kiállt Obama elnök *Medicare* és *Medicaid* programjai mellett is.
- ³⁰ J. Biehl: i. m.
- ³¹ Murray Bookchin: *Urbanization Without Cities. The Rise and Decline of Citizenship.* The university of Chicago Press, 1992. <http://theanarchistlibrary.org/library/murray-bookchin-urbanization-without-cities.pdf>
- ³² Murray Bookchin: *The Ecology of Freedom. The Emergence and Dissolution of Hierarchy.* <https://theanarchistlibrary.org/library/murray-bookchin-the-ecology-of-freedom.pdf>
- ³³ A. Öcalan: *Democratic Confederalism*, i. m. 24.
- ³⁴ Uo. 35.
- ³⁵ Michael Knapp – Anja Flach – Ercan Ayboğa: *Revolution in Rojava: Democratic Autonomy and Women’s Liberation in Syrian Kurdistan.* London, Pluto Press, 2016, xxv.
- ³⁶ Michael Knapp – Joost Jongerden: Communal democracy: the social contract and confederalism in Rojava, *Comparative Islamic Studies*, 10(1), 2014, 88–90.
- ³⁷ Joost Jongerden: Radicalising democracy: power, politics, people and the PKK. *The Kurdistan Tribune*, 2015. április 22. <https://kurdistantribune.com/radicalising-democracy-power-politics-people-and-the-pkk/>
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ M. Knapp – A. Flach – E. Ayboga, i. m. 87.
- ⁴⁰ Lásd pl. Joost Jongerden – Ahmet Hamdi Akkaya: Democratic confederalism as a Kurdish spring: the PKK and the quest for radical democracy, in: M. M. A. Ahmed and M. M. Gunter (eds.): *The Kurdish Spring: Geopolitical Changes and the Kurds.* Costa Mesa, Mazda Publishers, 2013, 185; Thomas Schmidinger: *Revolution, War, and the Future of Syria’s Kurds.* London, Pluto Press, 2018.
- ⁴¹ M. Knapp – J. Jongerden: i. m. 93.
- ⁴² B. Ali: Erodin the state in Rojava, *Theory & Event*, 19(1), 2016; <https://muse.jhu.edu/article/610227>
- ⁴³ Interjú Redur Xelil-lel, az YPG szóvivőjével: *Al-Qaeda’s strength exaggerated in world media.* <http://www.rudaw.net/english/interview/10112013>
- ⁴⁴ Interjú Redur Xelil-lel, az YPG szóvivőjével: *This is the spirit of the time, Kurds United* <http://www.rudaw.net/english/interview/18112014?keyword=rojawa>
- ⁴⁵ Knocking on every door: an interview with Saleh Muslim part II, Diwan, Carnegie Middle East Center, <http://carnegie-mec.org/diwan/54693>
- ⁴⁶ Exkluzív interjú Salih Muslimmal, a PYD társelnökével: *Rojava will establish a new civilisation*, <http://kurdishquestion.com/oldarticle.php?aid=pyd-co-chair-salih-muslim-rojavawill-establish-a-new-civilisation>
- ⁴⁷ Alex De Jong: A commune in Rojava?, *New Politics*, 15(4), 2016, <http://newpol.org/content/commune-rojava>
- ⁴⁸ M. Leezenberg, i. m. 683.

- ⁴⁹ New PYD curricula in Northern Syria reveal ideological, linguistic fault lines, <http://syriadirect.org/news/new-pyd-curriculum-in-northern-syria-reveals-ideological-linguistic-fault-lines/>
- ⁵⁰ Handan Çağlayan: From Kawa the blacksmith to Ishtar the goddess: gender constructions in ideological-political discourses of the Kurdish movement in post-1980 Turkey, *European Journal of Turkish Studies*, 14, 2012, 22.
- ⁵¹ Isabel Käser: „Mountain life is difficult but beautiful!” The gendered process of becoming free in the PKK Guerrilla, in: A. Çelik and L. Drechslova (eds.): *Kurds in Turkey: Ethnographies of Heterogenous Experiences*, Lenham, Lexington Books, 2019, 11–30.
- ⁵² Ahemt H. Akkaya – Joost Jongerden: Reassembling the political: the PKK and the project of radical democracy, *European Journal of Turkish Studies*. <https://journals.openedition.org/ejts/4615>
- ⁵³ Uo.10.
- ⁵⁴ Az emberi jogok tiszteletben tartását vizsgáló nemzetközi NGO-k elítélték az arab és türkmén lakosság kényszerítését, hogy hagyják el lakóhelyüket, házaik lerombolását – megtorlasként az Iszlám Állam és más fegyveres csoportok vélt támogatása miatt –, az önkényes letartóztatásokat, a fogvatartottak bántalmazását, emberek eltüntetését és meggyilkolását, kiskorúak katonai kiképzését stb. Lásd: We had nowhere else to go: forced displacements and demolitions in Northern Syria, *Amnesty International*, <https://www.amnesty.org/download/Documents/MDE2425032015ENGLISH.PDF>; Under Kurdish rule: abuses in PYD-run enclaves of Syria, *Human Rights Watch*, <https://www.refworld.org/docid/53a983fd4.html>. A Demokratikus Önkormányzat Közigazgatásának választását lásd: *The democratic self-rule administration's response to the report of human rights*, <https://peaceinkurdistancampaign.com/wp-content/uploads/2014/07/hrw-report-response-eng-1.pdf>. Az ENSZ egy későbbi emberi jogi jelentése: *Human rights abuses and international humanitarian law violations in the Syrian Arab Republic*, <http://www.refworld.org/docid/58c80d884.html>. Lásd még: T. Schmidinger: i. m. 131–132.
- ⁵⁵ *Besê Hozat: state must take strategic approach to negotiation*, <http://rojhelat.info/en/?p=6380>
- ⁵⁶ *TEV-DEM: there can be no democratic Syria without Rojava*, <https://rojvareport.wordpress.com/2015/10/27/tev-dem-there-can-be-no-democratic-syria-without-rojava/>
- ⁵⁷ *Rojava model future of Middle East, Says YPJ commander Nesrin Abdullah*, <http://kurdishquestion.com/oldarticle.php?aid=rojava-model-future-of-middle-east-says-ypjcommander-nesrin-abdullah>
- ⁵⁸ *Interview with YPG commander Rêdur Xelil on victory in Til Abyad*, <https://rojvareport.wordpress.com/2015/06/22/interview-with-ypg-commander-redur-xelil-on-victory-in-tilabyad/>
- ⁵⁹ Abdullah Öcalan: *Prison Writings. The PKK and the Kurdish Question in the 21st Century*. London, Pluto Press, 2011.
- ⁶⁰ Alex de Jong: *The new-old PKK*, <https://www.jacobinmag.com/2016/03/pkk-ocalan-kurdistan-isismurray-bookchin/>
- ⁶¹ Damian Gerber – Shannon Brincat: When Öcalan met Bookchin: the Kurdish freedom movement and the political theory of democratic confederalism, *Geopolitics*, 2018, 10.

- ⁶² A. Öcalan: *Prison Writings*, i. m. 49. Idézi: D. Gerber and S. Brincat: i. m. 10.
- ⁶³ Anthony D. Smith: *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Basil Blackwell, 1986, 17.
- ⁶⁴ Knocking on every door: an interview with Saleh Muslim part II, *Diwan*, Carnegie Middle East Center, <http://carnegie-mec.org/diwan/54693>
- ⁶⁵ *Exclusive interview with PYD co-chair Salih Muslim: Rojava will establish a new civilisation*, <http://kurdishquestion.com/oldarticle.php?aid=pyd-co-chair-salih-muslim-rojavawill-establish-a-new-civilisation>
- ⁶⁶ Az İmralı börtönben lezajlott egyik találkozáson, 2013. július 1-jén, Öcalan kijelentette: „Salih Muslimnak fel kéne hagynia azzal, hogy folytonosan a kurdok nevében tesz kijelentéseket, ehelyett inkább az egységről kellene beszélnie”. Abdullah Öcalan: *Demokratik Kurtuluş ve Özgür Yaşamı İnsa (İmralı Notları)*. Mezopotamya Yayınevi, 2015, 111.
- ⁶⁷ *KCK's Bayik: Raqqa will determine the future*, <https://anfenglish.com/rojawa/kck-s-bayikraqqa-will-determine-the-future-21635>
- ⁶⁸ *Syrian Kurdish leader calls for federal state*, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/03/syria-kurdish-jazeera-canton-federal-state.html>.
- ⁶⁹ H. I. Rump: *A Kurdish-speaking community of change: how social and political organising takes shape in the PYD-controlled areas in Syria*. (Kiadatlan értekezés.) Lund, Lund University, 2014, 60.
- ⁷⁰ Yasin Duman: *Rojava Bir Demokratik Özerklik Deneyimi, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2016, 203.
- ⁷¹ Uo. 204.
- ⁷² *Communal democracy: the social contract and confederalism in Rojava*; lásd a 29. sz. jegyzetet.
- ⁷³ Uo. 97. (A szerző kiemelése – P. D.)
- ⁷⁴ M. Knapp – A. Flach – E. Ayboga: i. m. 41.
- ⁷⁵ „... a social subject whose difference cannot be reduced to sameness, a difference that remains different...” Michael Hardt – Antonio Negri: *Multitude War and Democracy in the Age of Empire*. London, Hamish Hamilton, 2005, 99.
- ⁷⁶ Uo. 101.
- ⁷⁷ Uo. 100.
- ⁷⁸ Uo.
- ⁷⁹ Uo. 122.
- ⁸⁰ Uo. 220.
- ⁸¹ Uo.
- ⁸² Uo. 221.
- ⁸³ Uo. 328.
- ⁸⁴ Uo. 220.
- ⁸⁵ *Libertarian municipalism: an overview*, <http://theanarchistlibrary.org/library/murraybookchin-libertarian-municipalism-an-overview>
- ⁸⁶ <https://ypginternational.blackblogs.org/2016/07/01/charter-of-the-social-contract-inrojawa/>.
- ⁸⁷ E név később Észak-Szíriai Demokratikus Föderalista Rendszerre változott, elhagyva a „Rojava” megnevezést (ami kurdul „nyugat”-ot jelent, ami ezáltal Nyugat-Kurdisztánra utal). Lásd: *“Rojava” no longer exists, “Northern Syria” adopted instead*, <http://www.kurdistan24.net/en/news/51940fb9-3aff-4e51-bcf8-b1629af00299/-rojawa-no-longer-exists-northern-syria-adopted-instead>

- ⁸⁸ Mindazonáltal a szöveg így végződik: „azzal a feltétellel, hogy az nem ütközik a demokratikus föderális rendszer céljaival és érdekeivel”, ami további elemzést kívánna, ám erre már egy másik tanulmánynak kell vállalkoznia.
- ⁸⁹ R. Brubaker: Religion and nationalism: four approaches, *Nations and Nationalism*, 18(1), 2012, 2–20.
- ⁹⁰ Michel Hardt – Antonio Negri: *Commonwealth*. Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, 2009, 326.
- ⁹¹ Uo. 329.
- ⁹² Uo. 332. (A szerző kiemelése – P. D.)
- ⁹³ A. H. Akkaya – J. Jongerden: i. m. 5.
- ⁹⁴ Uo. 11.
- ⁹⁵ Uo. 344.
- ⁹⁶ A. Vali: i. m.
- ⁹⁷ Uo. 86.
- ⁹⁸ Anne-Marie Slaughter – Thomas N. Hale: *Hardt & Negri's "multitude": the worst of both worlds*, https://www.opendemocracy.net/en/marx_2549jsp/
- ⁹⁹ Hardt and Negri: *Multitude War and Democracy in the Age of Empire*, i. m. 378.
- ¹⁰⁰ D. Gerber – S. Brincat: i. m. 18.
- ¹⁰¹ A. H. Akkaya – J. Jongerden: i. m. 12.
- ¹⁰² M. Hardt – A. Negri: *Multitude War and Democracy...* : i. m. 351.
- ¹⁰³ M. Hardt – A. Negri: *Commonwealth*: i. m. 383.
- ¹⁰⁴ M. Hardt – A. Negri: *Multitude War and Democracy...* : i. m. 356.
- ¹⁰⁵ *The Rojava Revolution and the model of democracy without a state*, <https://www.degruyter.com/downloadpdf/books/9783839439548/9783839439548-032/9783839439548-032.pdf>

(Fordította: Pálfi Lenke és Szadai Levente)